

Beatriz Santamarina Campos

Professora titular d'Antropologia Social a la Universitat de València. Les seves línies d'investigació se centren en processos de patrimonialització cultural i natural i en antropologia ambiental.

Universitat de València
VALENCIA_PAIS
VALENCIA

Oriol Beltran Costa

Professor titular d'Antropologia Social i docent en el màster en Gestió del Patrimoni Cultural i Museologia a la Universitat de Barcelona. Com a investigador, pertany al Laboratori d'Estudis en Patrimoni i treballa en els processos de patrimonialització de la natura al Pirineu.

Universitat de Barcelona
BARCELONA_
CATALUNYA

Ismael Vaccaro Ribó

Professor titular del Departament d'Antropologia i l'Escola McGill de Medi Ambient, de la McGill University (Mont-real, Quebec), és doctor en Antropologia Ambiental per la Universitat de Washington. Les seves línies de recerca se centren en les dinàmiques socioculturals i ecològiques que es deriven de les interaccions rural-urbà, i l'anàlisi de les polítiques i els discursos sobre el desenvolupament.

McGill University
MONT-REAL_CANADA

El patrimoni immaterial en el patrimoni natural

Un retorn al misticisme

Introducció

Els processos de patrimonialització natural, material i immaterial, són processos simultanis fruit de la modernitat. Els tres es van configurar com a realitats diferenciades, però a partir de lògiques, pràctiques i institucions similars. Des de la seva aparició, s'han anat transformant i redefinint fins presentar-se, en els nostres dies, com a àmbits teòricament indiferenciables (estretament interrelacionats). Però, malgrat l'esforç discursiu per deconstruir la separació dels seus camps, encara es mostren com a dominis independents en la pràctica política.

Al segle XIX, la politització primerenca de la natura als EUA va afavorir l'aparició d'una voluntat de conservació que va prendre forma mitjançant la declaració dels primers parcs nacionals. Yellowstone (1872) institueix el que es considera l'arrencada de la protecció institucionalitzada dels espais naturals al món. L'exportació d'aquest model anirà configurant una nova manera d'entendre les nostres relacions amb el medi i establirà les bases del paradigma conservacionista. Al mateix temps, als països escandinaus, la percepció que la societat camperola començava a desconfigurar-se va impulsar la creació dels primers parcs costumistes a l'aire lliure, alhora que s'estenien

En aquest article fem un breu recorregut sobre la confluència del patrimoni natural i immaterial a través de les normatives internacionals que marquen les polítiques públiques. Analitzem, com a exemple, la proposta d'Europarc-Espanya per a la incorporació del patrimoni immaterial a les agendes conservacionistes. I, finalment, posem l'accent en els riscos d'implementar unes polítiques patrimonials reduccionistes.

In this article we describe the encounter between natural and intangible heritage through analysis of the international norms that influence public policies. We analyze, for instance, the proposal by Europarc-Espanya for the incorporation of intangible heritage on the conservationist agenda. Finally we emphasize the problems associated with the implementation of reductionist patrimonial policies.

Paraules clau: patrimoni immaterial, espais naturals, salvaguarda, identitat, apropiació, poder

Keywords: intangible heritage, natural areas, safeguarding, identity, appropriation, power

Els espais naturals protegits es generalitzen a tot el món a partir del model establert a Yellowstone al 1872. Reserva Nacional Tambopata (Madre de Dios, Perú, 2011)

els primers museus i societats etnològiques. Els processos de patrimonialització natural i immaterial no són només contemporanis sinó que també estan estretament vinculats a la consolidació dels seus respectius camps normatius en aquest mateix període. En aquell moment, l'ecologia es defineix com a la ciència que estudia les interrelacions ambientals i se centra en l'estudi de la relació entre l'organisme biològic i el seu medi. De la seva banda, el folklore serà concebut com a l'estudi del saber popular, però també com el producte natural de la cultura del poble (Bortolotto, 2011).

L'impuls de l'ecologia i el folklore com a disciplines amb objectes i mètodes particulars, juntament amb el context sociopolític i l'entronització del patrimoni material, traçaran els primers contorns del que es va edificant com el patrimoni natural (parcs) i el patrimoni immaterial (folklore). D'aleshores ençà, s'han mantingut com a camps d'intervenció diferenciats, similars en la seva construcció discursiva per la seva propera enunciació (naturalització de la cultura i culturalització de la natura), però amb uns desenvolupaments divergents pel que fa a la seva normalització. De manera sintètica,

**L'IMPULS DE
L'ECOLOGIA I EL
FOLKLORE COM
A DISCIPLINES,
JUNTAMENT
AMB EL CONTEXT
SOCIOPOLÍTIC I
L'ENTRONITZACIÓ
DEL PATRIMONI
MATERIAL
TRAÇARAN
ELS PRIMERS
CONTORNS
DEL QUÈ ES VA
EDIFICANT COM
EL PATRIMONI
NATURAL I COM
AL PATRIMONI
IMMATERIAL**

el patrimoni natural ha jugat un paper clau com a mecanisme de catàlisi del conflicte ambiental i ha generat un moviment global de nous règims territorials. El patrimoni immaterial, de la seva banda, ha quedat llargament relegat a un segon pla, fins a l'impuls definitiu rebut el 2003, amb el seu reconeixement per la UNESCO com a categoria operativa en les declaracions de Patrimoni de la Humanitat.

En qualsevol cas, el que ens interessa subratllar és la trobada gairebé «natural» (jugant aquí amb les concepcions hegemòniques) entre ambdues construccions patrimonials, deixant clar, des del començament, que parlem d'edificacions tan subjectivament objectivades com dinàmiques i conflictives. Dit això, que encara que obvi no és sobrer emfatitzar, interessa contextualitzar aquest maridatge gairebé idíl·lic entre la naturalesa immaterial de la natura i la immaterialitat natural d'allò intangible. Tot això s'emmarca en tres processos interconnectats: el creixement exponencial de les activacions patrimonials en el context de la modernitat radicalitzada, l'augment de la demanda patrimonial en funció del seu potencial com a mercaderia, i la democratització i ampliació de l'enunciat patrimonial que ha permès la rotació, des d'una concepció més humanista de la cultura, cap a una noció més antropològica.

Comencem aquest article fent un breu recorregut de la confluència en la definició normativa dels dos patrimonis (natural i immaterial) a través dels organismes internacionals que sustenten i marquen les polítiques públiques amb convenis de caràcter vinculant. En segon lloc, ens acostem a la proposta d'Europarc-España per incorporar el patrimoni immaterial a les agendes conservacionistes i que es concreta en el document *El patrimonio inmaterial: valores culturales y espirituales. Manual para su incorporación en las áreas protegidas*. És important ressenyar que la narrativa analitzada es presenta, com indica el seu títol, en forma de manual, és a dir, amb un caràcter eminentment pràctic que busca l'execució d'actuacions concretes per al bon maneig dels espais protegits. En

tercer lloc, i com a tancament, explorem críticament aquest document, contextualitzant-lo en la gestió i les polítiques patrimonials desplegadas al nostre país. En aquest sentit, posem l'accent en els processos públics implementats d'inclusió/exclusió patrimonial i en els riscos derivats de no ampliar la mirada.

Patrimoni natural i patrimoni immaterial: institucionalització i conceptualització

Des que es declaren els primers parcs fins als nostres dies, la concepció i definició de les àrees protegides ha anat canviant. La transformació conceptual més important es produeix a finals del segle passat, quan el seu creixement (en nombre i en hectàrees protegides) impulsat per la crisi ecològica global i el desenvolupament de la consciència ambiental, va provocar la necessitat d'establir unes noves bases per a les polítiques conservacionistes.

Des d'un punt de vista internacional, a les acaballes del XIX qualla la necessitat de coordinar els països per protegir la natura. Però serà el 1947 quan s'instituirà la Unió Internacional per a la Protecció de la Natura (redefinida el 1956 com a Unió Internacional per a la Conservació de la Natura, UICN). Actualment, la UICN és l'organisme internacional normatiu més important en l'àmbit de la conservació de la natura. Aquesta institució, des dels seus inicis, ha intentat definir i conceptualitzar diverses categories per a la gestió dels espais protegits. El 1969, la X Assemblea de la UICN celebrada a Nova Delhi establia la primera definició de *parc nacional*, molt criticada pel concepte estret que proposava. Anys després, el 1994, en un intent de recollir aquestes crítiques, s'adoptava el terme *àrea protegida*. En qualsevol cas, és important ressenyar que els seus enunciats de la UICN han estat adoptats per la major part dels països i han configurat el món del que es cataloga com a patrimoni natural.

L'increment dels espais protegits en l'últim terç del segle passat coincideix amb un increment significatiu dels organismes, convencions i comissions que es dediquen

LA CRÍTICA ALS ANTIQUATS PLANTEJAMENTS DELS ESPAIS NATURALS DES DE LA DÈCADA DELS ANYS NORANTA DEL SEGLE PASSAT, VA AFAVORIR L'ENTRADA DE LES DEMANDES DE GRUPS LOCALS (EN MOLTS CASOS POBLACIONS INDÍGENES I MARGINALS) EN L'AGENDA POLÍTICA

a la promoció i conservació de la natura. Al costat de la UICN, el programa Home i Biosfera (MAB, 1968) de la UNESCO creava una xarxa internacional d'espais protegits denominats *reserves de la biosfera*. I la mateixa UNESCO, amb el suport de la UICN, feia un pas més a través del seu programa de protecció del patrimoni en la Convenció sobre la Protecció del Patrimoni Mundial, Cultural i Natural (París, 1972), on s'establí la categoria de *Patrimoni Natural de la Humanitat*. A partir d'aquesta categoria, va tenir lloc el reconeixement dels primers espais naturals com a Patrimoni Mundial. La majoria d'aquestes declaracions va recaure sobre parcs nacionals ratificant, d'aquesta manera, la fórmula yellowstoniana. Ara per ara, la Llista del Patrimoni de la Humanitat inclou 203 béns naturals, enfront de més de 900 béns materials, dada que mostra un desequilibri clar entre les dues categories. Aquesta mateixa distribució desigual s'observa si atenem la ubicació dels béns naturals esmentats, que es concentren en uns territoris concrets (especialment, a Amèrica i Àfrica).

En un altre ordre de coses, des de la dècada dels anys noranta del segle passat, la crítica als plantejaments antiquats dels espais naturals va afavorir l'entrada de les demandes de grups locals (en molts casos poblacions indígenes i marginals) en l'agenda política (Vacaro, Beltran i Paquet, 2012). El IV Congrés Mundial de Parcs de Caracas (1992) marca un abans i un després en les discussions al voltant de les àrees protegides, recollint els debats que ja portaven anys circulant i establint les bases per reformular-los. Amb tot, serà al V Congrés celebrat a Durban (2003) on es farà més patent l'escenificació de postures oposades, aixecant discussions agres sobre els models transnacionals i els principis bàsics de la conservació. Sens dubte, tots dos congressos provocaran un canvi de rumb significatiu, almenys en l'aspecte formal, passant-se de la idea antiquada de «parcs sense gent» a la concepció postmoderna de «parcs amb gent» i començant a trencar el potent imaginari, occidental i tautològic, de la natura natural. A més, les noves formes d'interpretar els espais naturals posaven damunt la taula la participació i la inclusió

de les poblacions locals en la cogestió de les àrees protegides. El resultat va ser un moviment significatiu de fitxes en les polítiques conservacionistes i l'emergència de la comunitat local en totes les recomanacions i les normatives generades des de llavors. Aquest gir copernicà implicava un reconeixement, almenys de caràcter nominal, de la construcció fictícia de la natura prístina, i obria les portes a l'entrada del patrimoni immaterial a les àrees protegides.

El camp del patrimoni immaterial, de la seva banda, ha trigat més a comptar amb un marc jurídic normatiu i una enunciació consensuada dels seus continguts. A mitjan XIX, el folklore va ser definit com un camp d'estudi sobre els usos, els costums i les tradicions populars. La seva concreció als museus etnològics assenyala les diferents tendències, més colonialistes o més nacionalistes, que van conformant la cultura popular (Iniesta, 1995). En qualsevol cas, la seva consideració menor, envoltada d'un halo romàntic i d'un proteccionisme paternalista, va anar configurant un imaginari negatiu arran de les associacions històriques de caràcter pejoratiu contingudes en el seu enunciat. La seva naturalització i dependència, a més, van fer que el patrimoni immaterial quedés al marge de les grans polítiques culturals practicades per la UNESCO.

Fins a mitjan segle passat, en plantejar la qüestió dels drets d'autor i les polítiques culturals, no apareix la necessitat de crear una eina per protegir aquest patrimoni. Malgrat això, cal esperar a la dècada dels vuitanta per trobar els primers intents de regular-ne la configuració. La Recomanació sobre la Salvaguarda de la Cultura Tradicional i Popular (1989) és, de fet, el primer instrument i el primer intent de definició a escala internacional de l'anomenada cultura popular. A més, assenyala un canvi de rumb significatiu. Primer, perquè implica l'ampliació semàntica del concepte de patrimoni, en estendre's a tota mena d'elements culturals. I, segon, perquè representa la superació del materialisme i el monumentalisme imperants en la concepció patrimonial. Després d'aquesta recomanació, se succeiran nombroses trobades i conferències, l'establiment de la Sec-

ció de Patrimoni Cultural Immaterial de la UNESCO (1992) i els primers programes destinats a garantir una consideració més gran vers la cultura popular i tradicional com el Fons Fiduciari per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial (1993) i el programa Tresors Humans Vius (1993). Tot aquest desplegament va possibilitar que, el 1998, la UNESCO fes un pas ferm cap a la seva institucionalització mitjançant el programa Obres Mestres del Patrimoni Oral

i Intangible de la Humanitat. Aquest canvi va ser tan decisiu com aclaridor: reconeixement del patrimoni immaterial, però sense l'estatus preceptiu dels seus antecessors.

Després d'un llarg procés de reflexions i debats, com va quedar palès en la Conferència de Washington (1999), les diferents postures es van anar trobant. El 2003, la UNESCO celebrava la Convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Imma-

El reconeixement institucional del patrimoni immaterial vol superar el monumentalisme que ha imperat històricament en la concepció patrimonial. Fiesta de San Francisco (Maras, Perú, 1986)

terial, ratificada per 130 països, on s'elevava el patrimoni immaterial al mateix rang que el material i el natural i es reconeixia com a una part del Patrimoni de la Humanitat (Aikawa, 2009; Santamarina, 2013). Avui ja hi ha 238 béns immaterials declarats com a Patrimoni de la Humanitat, fet que posa de relleu una altra desproporció notable respecte als béns materials. La seva distribució també mostra asimetries clares en relació amb la seva localització: al costat d'unes àrees sobrepatrimonialitzades (Japó, Xina i Corea), n'hi ha d'altres infrapatrimonialitzades (Canadà, EUA). Amb tot, el més important que cal destacar és que, en l'actualitat, el patrimoni immaterial forma part de totes les agendes polítiques i es desplega en àmbits en què fins ara passava inadvertit, com en el cas de les àrees protegides.

Com s'ha d'abordar el patrimoni immaterial a les àrees protegides?

En el context recent ja descrit, i per tal de promoure la integració dels valors del patrimoni immaterial en espais naturals protegits, Europarc-Espanya va editar el 2012, sota la responsabilitat de Josep M. Mallarach, Eulàlia Comas i Alberto de Armas, el document *El patrimonio inmaterial: valores culturales y espirituales. Manual para su incorporación en las áreas protegidas*. La publicació era el fruit d'una línia de treball inclosa en el Programa per a les Àrees Protegides de l'Estat Espanyol 2009-2013, que s'orientava a establir unes «Directrius per a la incorporació dels valors immaterials en els documents de planificació i en la gestió». La seva elaboració va ser el resultat d'un procés participatiu que, al llarg d'un any, va implicar un nombre ampli de persones vinculades a la gestió d'àrees protegides, amb l'objectiu de proporcionar unes eines útils als gestors, els planificadors i els responsables dels espais naturals protegits. El document parteix d'una contextualització històrica del reconeixement del patrimoni immaterial de la natura, però se centra a discutir algunes estratègies metodològiques i presentar un catàleg de bones pràctiques en relació amb la incorporació dels valors immaterials a les diferents fases del desenvolupament de les àrees protegides. Les experiències dutes a terme als parcs espanyols es

concreten en un total de 45 recomanacions que s'il·lustren, finalment, a través d'una desena de casos d'estudi.

El document esmentat esdevé la principal referència per avaluar la concreció que han tingut al nostre país les directrius de les convencions internacionals sobre la matèria. Al costat d'una àmplia base empírica, que proporciona un bon retrat de les actuacions realitzades per iniciativa de gestors i responsables, les recomanacions del manual tenen un valor de referència important. Constituïda el 1993, Europarc-Espanya és una organització en què participen totes les administracions encarregades de la planificació i la gestió dels espais naturals protegits, des del Ministeri de Medi Ambient fins a les administracions regionals i provincials, i constitueix el principal fòrum on s'elaboren propostes adreçades a la gestió d'aquests espais a partir de la coordinació, la cooperació i la promoció de projectes comuns. Sense arribar a establir un marc normatiu, atès que el seu caràcter és eminentment professional, els documents de treball impulsats per Europarc tenen una influència notable entre els responsables del sector. D'aquí la seva importància.

El títol mateix del manual encapsula la seva orientació amb l'enunciat «valors culturals i espirituals» i empra aquesta significativa expressió com a alternativa a la idea de patrimoni immaterial. Entre els antecedents internacionals que s'identifiquen en el reconeixement d'aquests valors en la natura, s'esmenta el treball editat sota la responsabilitat del etnobiòleg Darrell A. Posey, *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity* (1999) i que sorgia d'un projecte promogut pel programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient (PNUMA). Aquesta mateixa denominació es consolidarà també en el marc de la IUCN a partir del V Congrés Mundial de Durban (2003) en què, al costat de l'aprovació de diverses recomanacions, es va crear un Grup de Treball sobre els Valors Culturals i Espirituals de les Àrees Protegides.

Sens dubte, l'interès de la IUCN pels valors culturals i espirituals és una resposta al protagonisme que van adquirir les crítiques a

**EL DOCUMENT
EL PATRIMONIO
INMATERIAL:
VALORES
CULTURALES Y
ESPIRITUALES.
MANUAL PARA SU
INCORPORACIÓN
EN LAS ÁREAS
PROTEGIDAS
SE CENTRA A
DISCUTIR ALGUNAS
ESTRATÉGIAS
METODOLÓGICAS
I PRESENTAR UN
CATÀLEG DE BONES
PRÀCTIQUES EN
RELACIÓ AMB LA
INCORPORACIÓ
DELS VALORS
IMMATERIALS A
LES DIFERENTS
FASES DEL
DESENVOLUPA-
MENT DE
LES ÀREES
PROTEGIDES**

les polítiques conservacionistes implementades sota el model Yellowstone, ressenyades abans. La identificació dels valors culturals de la natura, en aquest sentit, no sorgeix només arran d'un qüestionament de les bases i les actuacions institucionals de conservació, sinó que s'associarà també, des del primer moment, a les demandes dels grups indígenes i les seves cultures exòtiques. En aquest context, la categoria *llocs naturals sagrats* no permet només identificar llocs en què les pràctiques religioses han contribuït d'una manera efectiva a la conservació de la natura sinó que pot aplicar-se transversalment tant a contextos exòtics com als més propers. Des d'aquesta perspectiva, les accions socials adreçades a la protecció de la natura tindrien uns orígens remots en tots els grups humans, de manera que les actuacions institucionals de conservació serien interpretades com una versió actualitzada d'aquelles i resultarien despolititzades. La centralitat que han adquirit els llocs sagrats, enfront d'altres dimensions igualment significatives de l'acció social sobre la natura, seria un reflex d'aquest desplaçament.

En aquesta línia argumental, els autors del manual consideren que la definició de patri-

moni immaterial establerta per la UNESCO és massa genèrica perquè tingui utilitat en l'àmbit de la conservació de la natura. D'acord amb la missió assignada a les àrees protegides per la UICN, aquestes no es limiten a «conservar la natura d'una manera perdurable» sinó també els seus «valors culturals associats». Així, els elements del patrimoni immaterial no vinculats a la natura, malgrat la importància i l'interès que puguin tenir, no formen part del seu camp d'actuació. Però, a la vegada, la definició de la UNESCO es consideraria restrictiva en cenyir-se als valors de caràcter cultural i no contemplar altres valors, «molt importants en la natura i l'interès de les àrees protegides», com ara la bellesa, l'harmonia, la tranquil·litat o el silenci (que potser no són també culturals?). De fet, aquest últim conjunt de valors no és qualificat d'una manera específica (són aculturals?, universals? o transcendents?), i la seva composició es descriu mitjançant una llista oberta d'elements (no amb una enumeració tancada).

El glossari de termes clau, que s'hi inclou com a annex, contribueix a aclarir una mica més l'ambigüitat dels conceptes emprats, especialment la distinció establerta entre

Els valors estètics com la bellesa o l'harmonia es defineixen culturalment. Montmorency Park (Ciutat de Quebec, Canadà, 2010)

patrimoni immaterial i *patrimoni cultural immaterial*. Davant d'aquest últim terme, que es correspondria a la definició fixada per la UNESCO i d'aplicació limitada, en opinió dels autors la noció de patrimoni immaterial inclouria a més valors de caràcter estètic i simbòlic: «[El patrimoni immaterial] abasta un espectre ampli d'elements, que inclou des dels valors estètics, com ara la bellesa visual, auditiva o olfactiva, fins als oficis i sabers tradicionals, les normes o els sistemes de governança tradicionals, els valors artístics (literaris, pictòrics, musicals, etc.), les festes, fires, esports o jocs rurals, el patrimoni lingüístic local, així com el valor emblemàtic o simbòlic de certs elements o espais. L'atenció se centra en aquells elements, activitats o pràctiques que estan més vinculades al patrimoni natural i el paisatge» (2012: 137).

El capítol sobre els aspectes metodològics associats a la consideració del patrimoni immaterial en les àrees protegides permet aprofundir més en aquest plantejament. Per començar, s'afirma que la conveniència d'integrar el patrimoni immaterial en la gestió de la conservació parteix de considerar aquesta última com una activitat social (i no només de caràcter tècnic), i d'aquí la necessitat d'involucrar-hi les persones i les comunitats, i, per fer-ho, els valors i creences constitueixen uns mitjans eficaços. Així, davant les consideracions científiques emprades convencionalment com a arguments en la declaració d'espais protegits, la bellesa, el caràcter emblemàtic o la mateixa experiència vital dels actors locals o dels seus avantpassats afavoreixen l'existència de vincles emocionals i un sentit de pertinença i responsabilitat en què es pot fonamentar un suport social sòlid i necessari. A partir d'aquestes premisses, els autors estableixen una classificació dels elements i dels valors del patrimoni immaterial partint d'ordenar les experiències identificades en les àrees protegides espanyoles. Ara bé, la tipologia resultant tradueix una concepció particular del patrimoni i la cultura.

D'acord amb la seva finalitat pràctica, el manual estableix un catàleg ampli de reco-

manacions per incorporar el patrimoni immaterial no només a programes específics i puntuals sinó a cadascuna de les diferents fases del desenvolupament i l'activitat de les àrees protegides (principis generals, recomanacions per al procés de declaració, per al procés de planificació, per a la gestió, i per al seguiment i l'avaluació). Cada proposta s'il·lustra amb una experiència empírica realitzada en alguna de les àrees protegides espanyoles o, eventualment, amb algun exemple internacional.

Les relatives als **principis generals** s'orienten a propiciar una perspectiva àmplia del patrimoni de l'àrea protegida, promoure'n el coneixement, reconèixer-ne la diversitat, fomentar-ne la visibilitat, identificar-ne el seu caràcter dinàmic i donar prioritat a les accions basades en la participació i el consens. La prioritat atorgada als valors de caràcter espiritual i religiós enfront d'una concepció més àmplia del patrimoni és clara tant en l'enunciat de les recomanacions com en els exemples que les acompanyen. La necessitat d'identificar les relacions ambientals en el seu conjunt, per exemple, s'argumenta d'aquesta manera: «[Cal] identificar les relacions entre natura, cultura i espiritualitat, incloent tant els valors localitzats territorialment (santuaris, rutes de pelegrinatge, llocs sants, simbòlics, identitaris...) com els difusos (bellesa, silenci, harmonia...)» (2012: 54). Els consells per prendre en consideració el patrimoni immaterial en la **declaració** d'àrees protegides, inclouen la necessitat d'adoptar una perspectiva comprensiva i inclusiva de tots els valors, especialment dels identitaris, i assegurar la presència i la participació dels agents que en són responsables, sobretot allà on hi hagi custodis de llocs considerats com a significatius. Dins del procés de **planificació**, s'insisteix novament en la conveniència d'incorporar els valors culturals i espirituals en els plans, les estratègies i les directrius de les àrees protegides, des de la fase del diagnòstic fins al disseny de la seva zonificació. La regulació dels usos dins dels espais naturals protegits s'ha d'orientar a conciliar el gaudi del patrimoni (natural i immaterial) amb aspectes com la regulació dels accessos, l'ús públic i l'aprofitament dels recursos naturals.

ELS AUTORS DEL MANUAL CONSIDEREN QUE LA DEFINICIÓ DE PATRIMONI IMMATERIAL ESTABLERTA PER LA UNESCO ÉS MASSA GENÈRICA PERQUÈ TINGUI UTILITAT EN L'ÀMBIT DE LA CONSERVACIÓ DE LA NATURA

El nombre de propostes sobre la integració del patrimoni immaterial en la **gestió** d'àrees protegides és molt més gran i la seva concreció té un caràcter també més variat. Es propugna incorporar els valors culturals i espirituals a la gestió preventiva, la planificació de la gestió i la comunicació. També se subratlla la necessitat i el potencial vinculat a contemplar l'atenció al patrimoni immaterial alhora que s'atén la conservació dels valors naturals: promoure les sinergies entre les actuacions adreçades a aquests dos objectius, incorporar tècnics especialitzats en el patrimoni cultural als equips gestors, propiciar la presència de gestors ambientals en les instàncies responsables del patrimoni cultural, comunicar de manera inclusiva tots els valors de l'àrea protegida. Davant d'una administració de caràcter vertical, més habitual en els equips on prevalen els criteris tècnics, el patrimoni immaterial afavoriria la implicació d'un nombre més ampli d'actors en la gestió dels espais naturals protegits: la cooperació entre els responsables de la conservació i els custodis dels valors culturals i espirituals, la incorporació d'aquests últims als processos clau de decisió, els convenis de cooperació orientats a la salvaguarda dels valors esmentats, o la participació ciutadana a través del voluntariat. La presència i participació dels agents responsables del patrimoni immaterial en els òrgans rectors i de gestió hauria de constituir una estratègia clau en aquesta direcció. Finalment, el repertori de recomanacions inclou diverses propostes relacionades amb el **seguiment** i l'**avaluació** de l'àrea protegida que s'orienten, també, a la integració dels valors culturals i espirituals (la seva inclusió en les memòries de gestió i les avaluacions periòdiques) i la implicació i participació efectiva dels seus agents.

Les indicacions pràctiques del manual, en definitiva, mostren una perspectiva inclusiva en relació amb els diferents àmbits del patrimoni. Si bé la missió principal de les àrees protegides és la conservació dels valors naturals, la integració del patrimoni immaterial afavoreix un compliment millor dels seus objectius, especialment on la importància d'aquest permet implicar els actors locals i el públic en general. D'aquesta manera,

el document no propugna només un reconeixement nominal dels valors culturals i espirituals (com ja contempen molts dels espais creats en l'última dècada en els seus documents de declaració), sinó que proporciona indicacions per a la seva incorporació efectiva a les àrees protegides, és a dir, a les diferents fases del seu desenvolupament. No obstant això, si atenem els exemples de bones pràctiques que il·lustren cadascuna de les seves propostes, veurem com aquests tradueixen una perspectiva molt parcial de la cultura i el patrimoni. Els casos centrats en els valors espirituals i religiosos (santuaris i ermites, llocs sagrats i romeries), com també en els de caràcter estètic i perceptiu (com els anomenats mapes de tranquil·litat o les propostes per experimentar les sensacions estètiques del paisatge) són objecte d'una primàcia evident. Davant aquests, les referències a altres dimensions socials de la cultura són molt més escasses i se centren gairebé exclusivament en els coneixements i les pràctiques associades a activitats tradicionals (manteniment de varietats locals de cultiu, els sabers de la pesca artesanal o la recuperació d'un antic ofici). D'aquesta manera, els aspectes que impliquen un reconeixement del protagonisme de la població local en la configuració dels paisatges i la creació dels valors naturals, especialment a través de les instàncies i les actuacions relatives a la governança dels territoris i l'ús dels seus recursos, són pràcticament ignorats.

Consideracions finals

Després d'haver realitzat una aproximació crítica a la proposta d'Europarc-España sobre la incorporació del patrimoni immaterial a la gestió del patrimoni natural, no volem deixar de subratllar la seva potencialitat en un moment en què la pèrdua de la biodiversitat i la desprotecció o privatització dels espais naturals comença a emergir com una realitat cada vegada més preocupant. Però reconèixer la seva necessitat i pertinència no impedeix efectuar una revisió que permeti obrir un diàleg més ampli sobre la necessària implementació del patrimoni immaterial en les àrees protegides. Per la seva mateixa orientació aplicada, el manual no se cenyeix a desenvolupar una discussió conceptual sobre

PER LA SEVA MATEIXA ORIENTACIÓ APLICADA, EL MANUAL NO SE CENYEIX A DESENVOLUPAR UNA DISCUSSIÓ CONCEPTUAL SOBRE LA NOCIÓ DE PATRIMONI IMMATERIAL. LA IDENTIFICACIÓ DEL CONCEPTE QUE MANEJA, NO OBSTANT AIXÒ, DÓNA COMPTE D'UNA PERSPECTIVA REDUCCIONISTA DEL PATRIMONI CULTURAL

la noció de patrimoni immaterial i identifica aquest concepte a partir d'una perspectiva reduccionista del patrimoni cultural. De facto, en centrar-se en les dimensions expressives i espirituals de la cultura, obvia aquells aspectes que comporten una càrrega crítica més gran en relació amb les àrees protegides que, d'altra banda, sí estarien inclosos en una definició científica (antropològica) de la cultura.

El manual és continuista amb el que es considera el camp institucional del patrimoni immaterial, on s'ha tendit a emfasitzar els seus elements menys conflictius i amena-

çadors. D'aquesta manera, s'han obviat les pràctiques locals de gestió i s'ha propiciat l'exclusió de la cultura del paisatge en els processos de patrimonialització (immaterial i, per tant, natural). Aquest esborrat sistemàtic i sistèmic l'hem enquadrar en la lògica política del patrimoni. Així, l'èmfasi patrimonialitzador d'allò immaterial ha recaigut fonamentalment sobre aquells elements culturals amb una capacitat més limitada per qüestionar l'estatu quo mitjançant la implementació de les àrees protegides. Davant del predomini dels elements culturals més expressius (i espectaculars) associats a la identitat, la sociabilitat festiva i la religiositat,

L'ÈMFASI PATRIMONIALITZADOR D'ALLÒ IMMATERIAL HA RECAIGUT FONAMENTALMENT SOBRE AQUELLS ELEMENTS CULTURALS AMB UNA CAPACITAT MÉS LIMITADA PER QÜESTIONAR L'ESTATU QUO MITJANÇANT LA IMPLEMENTACIÓ DE LES ÀREES PROTEGIDES

Els valors atribuïts a determinats paisatges es relacionen sovint amb pràctiques d'ús dels recursos naturals per part de les poblacions locals. Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (Espot, Pallars Sobirà, 2006)

que tenen un caràcter bàsicament innocu, els aspectes relacionats amb les relacions de poder asimètriques i històriques (com la tinença, organització o explotació de la terra) solen ser silenciats. L'espiritualitat i la natural apareixen, d'aquesta manera, en una comunió ahistòrica natural i innata.

No obstant això, les relacions entre les comunitats locals i els seus paisatges són molt més complexes, i en elles l'economia i la política hi tenen un paper fonamental. Arran de la seva mateixa historicitat, els valors naturals atribuïts als territoris i els seus paisatges es relacionen estretament amb les pràctiques d'ús. Malgrat això, els processos de patrimonialització de la natura han exclòs sistemàticament les instàncies locals de gestió i control mitjançant les quals les comunitats locals aconseguirien legitimitat política, com a agents, en el procés de definició, administració i aprofitament del territori. Sens dubte, la dimensió política evident d'aquests aspectes és una amenaça potencial a la pràctica mateixa dels espais protegits. Els valors estètics i espirituals subratllats en el manual, altrament, poden contribuir d'una manera efectiva a la seva legitimació social. El perill d'utilitzar «aquest silenci que ho envolta tot», en referència a un dels valors emocionals ressenyats pels autors, és que el silenci eclipsa i oblida la història, la memòria i la identitat dels paisatges.

La construcció del patrimoni immaterial en la conservació de la natura evidencia la dimensió política del patrimoni. O, dit d'una altra manera, la patrimonialització constitueix una pràctica política i no un mer desenvolupament de caràcter institucional davant determinats elements a partir dels seus atributs objectius. La construcció del patrimoni (material, immaterial i natural) pot ser interpretada com un procés de competició entre diferents actors socials amb un poder polític desigual, que s'enfronten per la definició, el control i l'accés dels recursos associats a aquest patrimoni. Una perspectiva política de la patrimonialització implica reconèixer que la definició del que és (i el que no és) el patrimoni demana certes puntualitzacions addicionals. En el context del

patrimoni natural i de les polítiques públiques de conservació de la natura, la competició esmentada està dominada per diferents actors institucionals públics, locals, nacionals (responsables d'espais protegits) i internacionals (ONG i organitzacions multilaterals que estableixen el marc general d'actuació), que volen aconseguir un control del territori i imposen una visió determinada del que és (i el que no és) la naturalesa. La definició hegemònica del món natural determinarà les prioritats i les maneres emprades en la seva gestió. Els marcs legals i normatius estableixen unes regles del joc que, en la seva major part, prioritzen o donen preferència a uns actors davant d'altres. Recolzant-se en un prisma fonamentalment biològic, la institucionalització de les polítiques de conservació, avalada pels mateixos instruments legals, legitima apropiacions tant físiques com simbòliques.

Finalment, i a la vista del que s'ha apuntat, cal tenir present la historicitat de la construcció de la natura i la cultura en les àrees protegides com a part de la seva legitimació sociopolítica. Les dues dimensions (la natura i la cultura) han estat erigides com a valuoses a partir de determinades narratives disciplinàries (l'ecologia i el folklore) que han esdevingut uns instruments normalitzadors potents. Més enllà de qüestionar el valor intrínsec d'allò patrimonialitzat, la perspectiva que proposem permet abordar una interpretació àmplia del patrimoni en contemplar quatre nivells d'anàlisi diferents: els valors naturals, els valors culturals (espirituals i estètics, però també econòmics i polítics), el procés històric de construcció d'aquestes narratives i els processos polítics inherents a la patrimonialització. ■

BIBLIOGRAFIA

Aikawa, Noriko (2009) «La Convention de l'Unesco pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel et sa mise en œuvre», a diversos autors. *Le patrimoine culturel immatériel à la lumière de l'Extrême-Orient*. Paris, Maison des Cultures du Monde Babel, pàgs. 13-45.

Bortolotto, Chiara (2011) «Le trouble du patrimoine culturel immatériel», a Bortolotto, Chiara (ed.) *Le patrimoine culturel immatériel: enjeux d'une nouvelle catégorie*. Paris, Maison des Sciences de l'Homme, pàgs. 21-46.

Iniesta, Montserrat (1995) *Els gabinets del món. Antropologia, museus i museologies*. Lleida, Pagès.

Mallarach, Josep Maria; Comas, Eulàlia; De Armas, Alberto (2012) *El patrimonio inmaterial: valores culturales y espirituales. Manual para su incorporación en las áreas protegidas*. Madrid, Europarc-España i Fundación Fernando González Bernáldez.

Posey, Darrell A. (ed.) (1999) *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity*. Londres, United Nations Environmental Programme.

Santamarina, Beatriz (2013) «Los mapas geopolíticos de la Unesco: entre la distinción y la diferencia están las asimetrías. El éxito (exótico) del patrimonio inmaterial». *Revista de Antropología Social*, 22: 263-286.

Vaccaro, Ismael, Beltran, Oriol i Paquet, Alexandre (2012) «Antropología de la conservación. Naturaleza, Estado, mercado y cultura», a Santamarina, Beatriz (ed.) *Geopolíticas patrimoniales*. València, Germania, pàgs. 29-53.